

Vices of the will in the legal entity's transactions: theoretical and practical aspects

Вади волі в правочинах юридичної особи: теоретико-практичний аспект

Ruslana Aleksiy

Key words:

will, vice of the will, transaction, legal entity.

Ключові слова:

воля, вада волі, правочин, юридична особа.

Сьогодні питання правочинів із вадами волі, вчинених юридичною особою, є досить актуальним і дискусійним у науці цивільного права. Оскільки нині цій проблемі не приділена достатня увага з боку науковців, хоча з огляду на судову практику існує досить багато випадків звернення юридичних осіб до суду з приводу визнання недійсними правочинів із підстав наявності вад волі. Тому видається необхідним з'ясування правової природи вади волі під час учиненні правочинів юридичною особою.

Якщо звернутися до Цивільного кодексу України, то можна встановити, що одним із суб'єктів цивільних правовідносин виступають юридичні особи. Як учасник цивільного обороту, юридична особа має право вчиняти різного роду правочини. Цікавою видається проблема механізму прийняття рішення про вчинення правочину. Якщо говорити за фізичну особу, то за такий вид діяльності відповідають певні регулятивні вольові процеси. У свою чергу, воля формується в психіці людини. Але як тоді бути з юридичною особою, оскільки юридична особа – це радше певна абстракція, умовне позначення певного суб'єкта цивільного обороту? Чи можна взагалі застосовувати таку категорію, як «воля», до юридичної особи? І якщо це можливо, то чи можуть мати місце вади волі в правочинах, які вчиняє це утворення?

Питання волі юридичної особи сьогодні недостатньо досліджені серед науковців. Представниками дослідження цієї проблематики є С.С. Вілкін, О.І. Длугош, ВА. Ойгензіхт, Ю.Л. Сеніна, Г.Ф. Шершеневич, Д.І. Мейер, К.В. Скіданов, Р.Й. Халфіна та інші вчені.

Для розкриття правових аспектів вади волі в правочинах юридичної особи насамперед необхідно акцентувати на тому, що юридична особа, як суб'єкт цивільних правовідносин, має певні особливості. Основна її суттєва відмінність, наприклад, від фізичних осіб, полягає в тому, що фактично цього суб'єкта не існує. Юридична особа існує тільки в нематеріальній, абстрактній сфері. Тож найперше варто з'ясувати феномен волі юридичної особи. Можна навести кілька думок щодо цієї проблеми.

С.С. Вілкін наводить таке: волю юридичної особи можна визначити як правило поведінки, яке встановлюється фізичними особами за допомогою здійснення належних їм повноважень органу юридичної особи (процесу волеутворення), яке виконує функцію регулятора діяльності юридичної особи¹. Якщо розглянути це твердження, то виходить, що воля юридичної особи носить характер норми-регулятора діяльності юридичної особи, яка встановлюється фізичними особами-учасниками цього суб'єкта цивільних прав та обов'язків. Тобто для юридичної особи встановлений певний алгоритм дій за тієї чи іншої ситуації.

На думку О.І. Длугош, воля юридичної особи на вчинення правочину – це домінуюче волевиявлення членів органу управління юридичної особи на вчинення правочину, яке сформоване й виражене відповід-

¹ Вілкін С.С. Гражданско-правовая природа волевых актов коллегиальных органов юридического лица: дисс. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 «Гражданское право; предпринимательское право; семейное право; международное частное право». Москва, 2009. С. 125.

но до закону та установчих документів і відповідає інтересам юридичної особи.² Зважаючи на це визначення, можна зазначити, що воля юридичної особи ототожнюється з волевиявленням її органу управління. Справді, юридична особа здійснює свою діяльність через власні органи управління, які створюються відповідно до установчих документів. Підтвердженням цього є ст. 92 Цивільного кодексу України, яка зазначає, що юридична особа набуває цивільних прав та обов'язків і здійснює їх через свої органи, які діють відповідно до установчих документів і закону.³

К.В. Скіданов зазначає, що не можна беззаперечно стверджувати про існування внутрішньої волі юридичної особи, подібно до фізичних осіб. Останні, будучи природними істотами, генерують свої бажання, процес чого багато чим обумовлений, але в будь-якому разі зводиться до їхнього психічного стану. Щодо юридичних осіб як осіб штучних, то про психічні процеси в «їхніх надрах» йтися не може. Проте це не виключає формування певним чином їхньої волі, що надалі реалізується у волевиявленні під час учинення правочину її органом від імені юридичної особи.⁴

З огляду на те, що юридична особа є штучним утворенням, то відповідно і її воля є штучною, тобто волю юридичної особи не можна розглядати в її буквальному значенні, яке притаманне для вольових процесів фізичної особи. Тут має місце розуміння волі не з психологічної точки зору, а радше – з правової.

В.А. Ойгензіхт зазначав, що колективна воля трансформується з функціональних воль кожної клітинки індивідуальних і групових воль, ці індивідуальні та групові волі володіють можливістю впливати на волю всього колективу, зокрема й на регулятивний процес поведінки органу юридичної особи⁵. Безсумнівно, воля юридичної особи утворюється фізичними особами, які складають орган юридичної особи, за допомогою здійснення ними визначених повноважень, тобто за допомогою здійснення дій. Проте не можна сказати, що воля юридичної особи є сумою воль її учасників, оскільки в будь-якому органі є окремі індивіди чи певні групи, які здатні вплинути на волю інших осіб, що беруть участь у діяльності певної юридичної особи.

Проте існує ряд науковців, які визнають юридичну особу як фікцію, як штучний суб'єкт, який не може мати власної волі на вчинення юридично значущих дій. Серед цих учених – Ф.К. фон Савіні, Б. Віндшейд, Д.І. Майєр, Г.М. Шершеневич, А.М. Гуляєв та інші.

Ф.К. фон Савіні зазначав, що юридична особа – це штучний, фіктивний суб'єкт, створення якого допускається тільки для юридичних цілей, і штучна здатність цього суб'єкта поширюється тільки на відносини приватного права. Як проста фікція, юридична особа не може мати свідомості й волі, і отже, недієздатна; цей недолік дієздатності заповнюється представництвом, як за опіки та піклування про малолітніх і божевільних⁶. Юридичні особи вигадуються правопорядком, будучи «фіктивними утвореннями, на які штучно поширюється юридична здатність правоволодіння» і які позбавлені воле- і дієздатності⁷. Тож науковець вважав, що юридична особа не може мати власної волі на вчинення будь-яких юридично значущих дій, а воля представника юридичної особи розглядається як воля юридичної особи.

Г.Ф. Шершеневич називав юридичну особу уявною особою, фіктивним суб'єктом, якому приурочуються всі відносини, які встановлюються для якої-небудь загальної мети⁸. Зважаючи на це, юридичної особи реально не існує. Якщо немає самої юридичної особи, то немає і волі на вчинення певних дій, подібно до фізичної особи. Права та обов'язки цей суб'єкт набуває через певну конкретну мету, передбачену її установчими документами.

На думку Д.І. Мейєра, юридична особа можлива не інакше, як за визнанням суспільної влади: те, що визнається юридичною особою, все-таки не має дійсного буття; це все-таки не те саме, що фізична особа;

² Длугош О.І. Недійсність правочинів із дефектами волі: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право». Київ, 2013. С. 33.

³ Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 40–44. С. 356. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/435-15/paran2#n2>

⁴ Скіданов К.В. До проблематики доведення тісного правового зв'язку деяких ознак правочину крізь призму волі і волевиявлення осіб, які його вчиняють. Право і безпека. 2012. № 1. С. 279.

⁵ Ойгензіхт В.А. Воля и волеизъявление. (Очерки теории, философии и психологии права). Душанбе: Дониш, 1983. С. 156.

⁶ Танимов О.В. Развитие юридических фикций в эпоху Нового времени. Право. Журнал Высшей школы экономики. 2014. № 4. С. 6.

⁷ Вилкин С.С. Гражданско-правовая природа волевых актов коллегиальных органов юридического лица: дисс. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 «Гражданское право; предпринимательское право; семейное право; международное частное право». Москва, 2009. С. 43.

⁸ Шершеневич Г.Ф. Учебник русского гражданского права. М.: «СПАРК», 1995. С. 90.

людина за своєю природою вимагає вже визнання в собі особистості, тоді як поняття «сукупність осіб» не пред'являє такої безсумнівної вимоги.⁹ Тобто юридична особа лише визнається як суб'єкт права з боку суспільства та влади, яка в ньому править, а не існує так, як конкретна фізична особа-індивід.

На думку автора, юридична особа, незважаючи на її фіктивність і штучність, може мати волю на вчинення дій, спрямованих на виникнення, зміну чи припинення прав та обов'язків, оскільки цей суб'єкт є повноцінним учасником цивільного обороту, який є стороною багатьох видів правочинів. Хоча на практиці юридична особа не може виражати свою волю самостійно. Воля визначених законом або установчим документом осіб є волею власне юридичної особи.

Отже, воля юридичної особи – це певний регулятивний процес діяльності юридичної особи, який реалізується її органом управління або представником у передбачених законом та установчим документом випадках і спрямований на виникнення, зміну чи припинення прав та обов'язків, зокрема вчинення правочинів. Тобто, трактуючи категорію «воля юридичної особи», завжди необхідно враховувати людський фактор, без якого волі юридичної особи не може існувати в принципі.

Також варто з'ясувати, чи є можливою наявність вад волі у правочинах юридичної особи аналогічно правочинам фізичної особи. Якщо ж у юридичної особи наявна воля (навіть у такому незвичному сенсі), то можливо припустити, що ця воля здатна мати й певні дефекти через вплив певних факторів.

Якщо виходити не із сутності волі як психічного процесу, а з тієї функції, яку воля виконує з точки зору права (виступає в ролі регулятора зовнішньої поведінки), то явище, що виконує цю функцію для юридичної особи, можна називати «волею». Відсутність такої «волі» або її неправильне формування, «вада» повинні вести до правових наслідків, подібних до тих, які виникають за відсутності або порочності волі людини¹⁰.

На думку К.В. Скіданова, коло причин оспорювання правочинів внаслідок відсутності єдності волі та волевиявлення, яке зазначене у ст. ст. 229–231, 233 Цивільного кодексу України, розраховано лише на фізичних осіб – учасників правочинів, адже юридична особа не може ані помилятися, ані піддаватися погрози чи обману. Водночас представник юридичної особи може і помилятися, і бути обманути, стосовно нього не виключається застосування погрози чи насильства. Науковець зазначає, що варто поширити вказані підстави для недійсності правочинів на ті, що вчинені юридичною особою, якщо її представник доведе, що стосовно нього мали місце погрози, насильство тощо.¹¹ Зважаючи на специфічні ознаки юридичної особи, можна підтримати думку К.В. Скіданова в тому аспекті, що де-факто юридична особа справді не може допустити помилку, бути введена в оману чи піддана погрозі або насильству. Це все може бути застосовано до її органу управління або окремих членів органу управління, представника. Але, з іншого боку, де-юре дії цих осіб і є діями юридичної особи, оскільки вони виступають від її імені. Як приклад можна навести докази Р.Й. Халфіної, яка зазначає, що представник виступає від імені юридичної особи, а не як особа, воля якої і є воля юридичної особи¹². Тобто якщо орган управління, окремий його член чи представник юридичної особи помиляється щодо істотних обставин правочину, певних прав та обов'язків тощо, то, як наслідок, помиляється і юридична особа, оскільки воля органу управління є волею юридичної особи. Така сама ситуація відбувається за застосування обману, насильства, психічного тиску або ж за вчинення фіктивних та удаваних правочинів.

На практиці цілком можлива ситуація, коли вплив хоча б одного учасника такого органу в змозі деформувати волю всього органу управління, а відповідно – й волю юридичної особи. Наприклад насильство чи погроза застосування насильства. Воно не може застосуватися безпосередньо до юридичної особи. Проте досить наявності фізичного (наприклад, нанесення тілесних ушкоджень) чи психічного впливу (наприклад, погроза нанести тілесні ушкодження безпосередньо особі або ж членам її сім'ї) хоча б на одного учасника органу управління, щоб спонукати інших членів органу управління прийняти рішення про вчинення правочину. Особа, відчуваючи страх за себе чи за своїх близьких, методом переконання буде спрямовувати та спонукати інших членів юридичної особи до вчинення дефектного правочину. На підтримку цього твердження

⁹ Мейер Д.И. Русское гражданское право (в 2 ч.). По исправленному и дополненному 8-му изд., 1902. 3-е изд., испр. М.: «Статут», 2003. 831 с. URL: <http://civil.consultant.ru/elib/books/45/info/>.

¹⁰ Вилкин С.С. Гражданско-правовая природа волевых актов коллегиальных органов юридического лица: дисс. канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 «Гражданское право; предпринимательское право; семейное право; международное частное право». Москва, 2009. С. 122.

¹¹ Скіданов К.В. До проблематики доведення тісного правового зв'язку деяких ознак правочину крізь призму волі і волевиявлення осіб, які його вчиняють. Право і безпека. 2012. № 1. С. 279.

¹² Халфина Р.О. Значение и сущность договора в социалистическом гражданском праве. М.: Издательство Академии наук СССР, 1954. С. 51.

можна навести таку ситуацію: у справі за позовом товариства з обмеженою відповідальністю «Телец» до товариства з обмеженою відповідальністю «Хліб Інвестбуд» судовою експертизою було доведено, що здатність директора, позивача, вільно виявляти свої справжні бажання й наміри під час вчинення правочину була обмежена внаслідок наявності ознак лонгованого (подовженого в часі, тривалого) психологічного тиску.¹³ Як наслідок, правочин був визнаний недійсним із підстав ст. 231 Цивільного кодексу України.

Також варто зазначити, що серед правочинів із вадами волі, які вчиняються юридичною особою, досить велику частку займають саме фіктивні й удавані правочини. У першому випадку юридична особа укладає правочин без наміру його виконувати, а в другому – одним правочином приховується інший правочин, який передбачає справжні правовідносини між сторонами. Наприклад, у справі за позовом керівника Старобільської місцевої прокуратури Луганської області, м. Старобільськ Луганської області в інтересах держави в особі Головного управління Держгеокадастру у Луганській області, м. Северодонецьк Луганської області суд дійшов висновку, що укладення договору оренди земельної ділянки із земель державної або комунальної власності здійснюється на підставі рішення відповідного органу виконавчої влади або органу місцевого самоврядування – орендодавця, яке прийняте в порядку, передбаченому Земельним кодексом України або за результатами аукціону (ч. 2 ст. 16 Закону України «Про оренду землі»). Оспорюваний договір укладено без одержання рішення відповідного органу виконавчої влади або органу місцевого самоврядування, тобто всупереч вимогам закону¹⁴. Отож сторони вчинили удаваний правочин, який містить ваду волі, що полягає в переслідуванні іншої мети, ніж передбаченої цим правочином.

Досить яскраво вади волі у правочинах юридичної особи ілюструють правочини, вчинені внаслідок зловмисної домовленості представника однієї сторони з другою стороною, оскільки відносини представництва найбільш поширені за реалізації юридичною особою своїх прав та обов'язків. Відповідно до постанови Пленуму Верховного Суду України від 6 листопада 2009 р. «Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними» для визнання правочину недійсним на підставі ст. 232 Цивільного кодексу України необхідним є встановлення умислу в діях представника: представник усвідомлює, що вчиняє правочин всупереч інтересам довірителя та бажає (або свідомо допускає) їх настання, а також наявність домовленості представника однієї сторони з іншою стороною і виникнення через це несприятливих наслідків для довірителя. До того ж немає значення, чи одержав учасник такої домовленості яку-небудь вигоду від здійснення правочину чи правочин був учинений із метою завдання шкоди довірителю¹⁵. Також Господарський суд Сумської області у своєму рішенні від 27 вересня 2010 р. висловлює таку правову позицію щодо цього питання: «Належним і допустимим доказом вчинення певними особами певного правочину внаслідок зловмисної домовленості представника однієї сторони з другою стороною може бути лише вирок суду в кримінальній справі»¹⁶.

Зважаючи на вищенаведене, можна сказати, що правочини юридичної особи потенційно можуть містити вади волі, передбачені Цивільним кодексом України, оскільки воля юридичної особи виражається через волю фізичних осіб, які регулюють її діяльність.

Також варто відзначити, що юридична особа, оспорюючи правочини з вадами волі в суді, повинна довести факт застосування до представника, керівника чи члена органу управління насильства чи його погрози, введення в оману, допущення помилки, наявності умислу в діях представника та факт зловмисної домовленості цього представника з другою стороною, фіктивності чи удаваності правочину тощо належними та допустимими доказами. На це звертає увагу й Цивільний процесуальний кодекс, у якому в ст. 81 зазначено, що кожна сторона повинна довести ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог або заперечень, крім випадків, встановлених Цивільним процесуальним кодексом України¹⁷.

Отже, юридична особа, як суб'єкт цивільного права, може мати волю. Але з огляду на специфіку цього суб'єкта цивільних правовідносин воля має також свої особливості. Воля юридичної особи тісно пов'язана з волею тих фізичних осіб, які формують цю юридичну особу. Її існування неможливе без волі людини, а точніше – без волі органу управління як групи людей або ж представника юридичної особи. З огляду на судову практику можна впевнено зазначити, що правочини, які вчиняються юридичною особою, можуть

¹³ Рішення Господарського суду міста Києва від 26 жовтня 2015 р. (справа № 910/19566/14). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/53104527>.

¹⁴ Рішення Господарського суду Луганської області від 27 грудня 2017 р. (справа 913/860/17). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/71345221>.

¹⁵ Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними: постанова Пленуму Верховного Суду України від 6 листопада 2009 р. № 9. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-09>.

¹⁶ Рішення Господарського суду Сумської області від 27 вересня 2010 р. (справа № 3/90-10). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/11451285>.

¹⁷ Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 р. Відомості Верховної Ради України. 2004. № 40–41, 42. С. 492. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>.

містити вади волі, що притаманні для недійсних правочинів, учинених фізичною особою. Але вони мають певну специфіку через особливості юридичної особи як суб'єкта права. Вада волі у правочинах юридичної особи виявляється у вольових процесах і діях її органу управління або ж представника, які діють від імені цієї юридичної особи.

Проблема вад волі у правочинах юридичної особи є недостатньо дослідженою в науці цивільного права, тому автор вважає перспективним подальше більш ґрунтовне вивчення суттєвих аспектів цього питання.

Анотація

Стаття присвячена дослідженню правової природи вади волі в правочинах, які вчиняються юридичною особою. З'ясовується поняття волі юридичної особи. Наводяться різні думки щодо розуміння цієї проблеми. Проводиться аналіз феномена вади волі під час учинення правочину юридичною особою. Досліджується судова практика розгляду цієї категорії справ.

Summary

The article is devoted to the research of the legal nature of the vice of the will in transactions carried out by a legal entity. The notion of the will in transaction made by legal entity is turned out. There are different opinions on the understanding of this problem are given. An analysis the vice of the will phenomenon in transaction of legal entity is made. The judicial practice of considering this category of cases is being researched.

Використана література:

1. Вилкин С.С. Гражданско-правовая природа волевых актов коллегиальных органов юридического лица: дисс. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 «Гражданское право; предпринимательское право; семейное право; международное частное право». Москва, 2009. 219 с.
2. Длугош О.І. Недійсність правочинів з дефектами волі: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право». Київ, 2013. 209 с.
3. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 40–44. С. 356. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/435-15/paran2#n2>.
4. Скіданов К.В. До проблематики доведення тісного правового зв'язку деяких ознак правочину крізь призму волі і волевиявлення осіб, які його вчиняють. Право і безпека. 2012. № 1. С. 277–281.
5. Ойгензихт В.А. Воля и волеизъявление. (Очерки теории, философии и психологии права). Душанбе: Дониш, 1983. 253 с.
6. Танимов О.В. Развитие юридических фикций в эпоху Нового времени. Право. Журнал Высшей школы экономики. 2014. № 4. С. 4–18.
7. Шершеневич Г.Ф. Учебник русского гражданского права. М.: «СПАРК», 1995. 556 с.
8. Мейер Д.И. Русское гражданское право (в 2 ч.). По исправленному и дополненному 8-му изд., 1902. 3-е изд., испр. М.: «Статут», 2003. 831 с. URL: <http://civil.consultant.ru/elib/books/45/info/>.
9. Халфина Р.О. Значение и сущность договора в социалистическом гражданском праве. М.: Издательство Академии наук СССР, 1954. 240 с.
10. Рішення Господарського суду міста Києва від 26.10.2015 р. (справа № 910/19566/14). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/53104527>.
11. Рішення Господарського суду Луганської області від 27 грудня 2017 р. (справа 913/860/17). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/71345221>.
12. Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними: постанова Пленуму Верховного Суду України від 6 листопада 2009 р. № 9. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-09>.
13. Рішення Господарського суду Сумської області від 27 вересня 2010 р. (справа № 3/90-10). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/11451285>.
14. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 р. Відомості Верховної Ради України. 2004. № 40–41, 42. С. 492. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>.

Ruslana Aleksiy,

Master of Laws,

*Department of Civil Law and Process, Law Faculty
Uzhgorod National University*